

Der var engang – og hvad nu?

Et sandt og virkelig eventyr om formidlingens historie

Af Inger Sjørsløv

Mange tak til Dansk Etnografisk Forening for prisen. Det er en ære at modtage den i så godt et selskab af de tidligere prismodtagere, som har formidlet på hver deres fremragende vis. Når nogen synes, jeg skulle have prisen, så er det måske for lang og tro tjeneste. Min formidlingshistorie strækker sig nemlig helt tilbage til tiden omkring 1970erne, da jeg begyndte min karriere som sekretær i Dansk Etnografisk Forening, som dengang havde til huse på Nationalmuseets etnografiske samling i København. Derfor var det på en måde Foreningens fortjeneste, at jeg kom i en slags mesterlære i etnografisk museumsformidling.

Om jeg, som jeg lover i overskriften, kan fortælle et sandt og virkeligt eventyr, er et stort spørgsmål. For det er jo et paradoks: Et 'sandt og virkeligt eventyr' – det strider mod hinanden. Der er tale om et oxymoron, et selvmodsigende udsagn, et paradoks. For hvis det er et eventyr, er det jo ikke sandt og virkeligt. Men måske er det godt med paradokser? I sin tale ved formidlingsprisens uddeling sidste år sag-

de Rane Willerslev, at paradokser er gode, at der er en kraft i paradokset, som efter hans mening udgør en utrolig formidlingskraft. Men nu spørger jeg, om den slags paradokser ikke også kan være et problem? Kan det måske bringe os på afveje, i hvert fald hvis man siger, at videnskabelig tænkning ikke bare har paradokset men også *fiktionen* indbygget, som Willerslev sagde? Jeg er ikke sikker på, jeg er enig i dét. Derimod er jeg helt enig i, at god formidling har godt af humor, og jeg vil så tilføje, at humor er bedst, når den udspringer af situationen. Dermed har den at gøre med nærvær.

Det er en helt uomgængelig betingelse for god formidling, at den, der fortæller en historie eller forklarer en sag, er til stede i det, der bliver formidlet. Det behøver ikke blive direkte personligt, men der skal være et engagement, en stemme; der skal være noget investeret, som de mennesker, der formidles *til*, bliver delagtiggjort i. Nærvær betyder, at der skal kunne fornemmes en lyst hos den, der formidler, til at meddele sig til sit publikum. Der er sikkert en del

af jer, der har oplevet en typisk, om end måske lidt gammeldags, akademisk seance. Sådant en hvor der præsenteres i ord læst op hurtigt efter hinanden i siddende stilling med hovedet ned i et manuskript og fremføring af muligvis dybe indsigter, men på en måde der suger al ilt ud af rummet. Iltfattig akademisk diskurs er dårlig formidling. Formidling er jo kommunikation, og publikum skal helst kunne mærke, at formidleren har lyst til at meddele sig og ikke hellere vil sidde hjemme og nørde igennem med geniale artikler til allerede indforståede.

Humor er vi enige om, og jeg vil så også fremhæve humorens sammenhæng med nærværet. Men hvordan det forholder sig med enigheden om fiktionen i den videnskabelige tænkning vil jeg vende tilbage til om lidt, når jeg har taget jer med gennem nogle nedslag i den formidlingshistorie, jeg har været vidne til og deltaget i.

Lidt formidlingshistorie i Danmark

For et par år siden, blev jeg bedt om at skrive om en serie tegninger, kunstneren Ingrid Vang Nyman har lavet under overskriften Børn i øst og vest. Ingrid Vang Nyman er kendt som illustratoren af Astrid Lindgrens superhelt Pippi Langstrømpe, som enhver kender, barn som voksen. På Vejen Kunstmuseum blev der holdt en udstilling om denne kunstners liv og arbejde, og gennem den lærte jeg denne spændende kunstner bedre at kende. Jeg blev bedt om at placere hendes tegninger om børn i øst og vest inden for den etnografiske formidlings historie i Danmark, og det gav mig anledning til at gå lidt længere tilbage i historien. Tegningerne af børn i øst og vest lignede noget fra 1970'erne, men Ny-

man havde tegnet serien i 1948, så jeg prøvede at finde ud af, hvordan det i øvrigt så ud med formidlingen på det tidspunkt. Det viste sig, som jeg nok havde tænkt, at Nyman var atypisk for tiden. For på det tidspunkt var formidlingen af etnografi i Danmark mest båret af mænd med navne som sikkert kun de ældre generationer vil kende. Der var især Jørgen Bitsch, Håkon Mielche og Jens Bjerre, men også Arne Falk Rønne. Globetrotter typer, medlemmer af Eventyrernes Klub, forfattere til populære rejsebøger og artikler i Familiejournalen. Hvis man som jeg gik i skole i 1950'erne i provinsen, kom man somme tider ned i Borger- og Håndværkerforeningens hus og så film præsenteret af Jens Bjerre. Det var bestemt en oplevelse, men det havde ikke meget at gøre med det, der siden hen skabte min egen interesse for etnografi og slet ikke med den måde, jeg siden kom til at drømme om at formidle på. Tværtimod var noget af det første, jeg gjorde som formidler, da jeg var blevet magister i etnografi at skrive en kritisk kronik i Politiken sammen med min bror, som også blev etnograf. Det var i anledning af, at Jens Bjerre havde fået Forfatterforeningens populærvidenskabelige pris i 1982. Vi var lidt hårde, jeg havde udtrykt mig mere diplomatisk i dag. Men det var fair nok, at vi angreb den eksotiserende fremstilling af fremmede folk, som disse formidlere repræsenterede. Vi skrev kritisk om generaliseringer af de fremmede a la 'Alle primitive folk har sans for humor' som Bjerre havde skrevet, og vi citerede fra Statens Filmcentrals katalog, hvor der stod, at Bjerre havde taget en kannibal med hjem fra Ny Guinea. Vores formuleringer var helt sikkert præget af vores ungdommelige kritiske alvor og en tro på, at vi selv kunne gøre det bedre. Så vi skrev med løftet pegefinger, at man ikke kunne

fremme kulturforståelsen ved at bekræfte fordomme om de primitive og leve højt på mystikkens og det eksotiske underholdningsværdi. Vi benyttede også lejligheden til at indvie den undrende offentlighed i, hvad etnografi og antropologi virkelig er, nemlig ikke noget med kannibaler og globetrotteres rejseanekdoter om møder med eksotiske vilde. Nej, det vi havde lært og gerne ville formidle var, hvordan industrialiseringen og moderniteten greb ind i oprindelige folks liv, og at antropologer var vigtige i udviklingsarbejdet og burde tages med på råd i alt hvad der har at gøre med kultur og samfundsplanlægning. Og at populariserende formidling skulle være noget andet end det, disse globetrottere gjorde, nemlig at omgive deres skrøner med en aura af videnskabelighed.

Anledningen til at jeg gik tilbage i historien og lavede lidt research på den etnografiske formidlings status for omkring 70 år siden var altså, at jeg lærte Ingrid Vang Nymans arbejde at kende, og selv om jeg aldrig fandt ud af præcist, hvordan hun havde fået den følsomme etnografiske indsigt, der kom til udtryk i hendes tegninger om børn i øst og vest, så blev det et interessant lille tilbageblik og en påmindelse om, hvor meget der i min tid er sket med den etnografiske formidling og forståelsen af, hvad etnografi og antropologi er.

Kronikken i Politiken var et af mine egne første forsøg på at videregive noget af den etnografi, jeg havde lært på universitetet til en bredere kreds. Men som allerede nævnt var jeg kommet i lære som museumsetnograf og formidler på Nationalmuseet mens jeg var studerende. I midten af 1970erne deltog jeg i tilrettelægningen af udstillingen Verdens kvinder – kvinders verden. Den blev vældig populær, og vi var nogle stykker, der holdt foredrag igennem flere år med udgangspunkt i den udstilling.

En af formidlingspointerne med det, vi lærte, er, at spejlinger af os selv i de andre er en effektiv formidlingsform. Eller *var* det, for det er ikke det samme i dag. I 1970erne var der en åbenhed over for at se vore egne normer og vores kultur udefra, en selvkritisk eftertænksomhed og civilisationskritik, som man ikke finder på samme måde i dag. Måske er den på vej på klimaområdet, men ellers har det jo i de seneste tiår handlet mere om at forsvare Vestens værdier på det politiske felt end at se vor egen kultur i lyset af anderledes måder at leve på.

På udstillingen om verdens kvinder viste vi blandt andet en lysbilledserie om skønhedsideal, hvor et ikonisk nøgenbillede af Marilyn Monroe 'in natura' kom til at repræsentere det vestlige kulturelle skønhedsideal – på den tid, sat over for andre kulturelle idealer som for eksempel de berømte padaungkvinder med halsringene og de 'unaturligt' lange halse i det gamle Burma. Den slags sammenligninger viste sig at gå rent ind hos folk, for tiden var som sagt til refleksioner over, om de idealer og i det hele taget den måde, vi selv lever på, nu også er den bedste, for ikke at sige eneste selvfølgelige.

Formidling i rum

Et tiår senere var museumsformidlingen stadig noget, der optog mig, men tiderne var skiftet. Nationalmuseets store udstillinger i Brede nord for København havde været populære i mange år. Men de var blevet for dyre, og opgaven for Bredeudstillingen i 1986 blev at gøre det billigt, men lige så indbydende for publikum som disse publikumsmagneter plejede at være. Op igennem 1970erne havde Bredeudstillingerne været store trækplastre med flere hundrede tusinde besøgende. Spørgsmålet for den lille gruppe, der samarbejde-

de om en udstilling, som fik navnet Brasil 86 – det var et samarbejde mellem Nationalmuseet og Mellemløst Samvirke – blev, om vi kunne skabe en aktuel politisk og kulturelt relevant udstilling, som eksperimenterede med udstillingsproget og samtidig holdt prisen på etableringen nede. Det gav anledning til mange tanker om, hvordan man arbejder med rum. Ikke bare for at spare, for rummets sprog var noget, der interesserede mig, og vi samarbejdede med en brasiliansk arkitekt og kunstner, som havde nogle vilde, spændende tanker om, hvordan man kunne arbejde med rummet. Stilen for disse udstillinger havde indtil da været naturalistisk, det vil sige, man havde opbygget interierer og miljøer så tæt op ad virkeligheden som det nu var muligt. En folkekommune i Kina, et tehus i Japan, et marked i Sydamerika. Vi ville noget andet. Vi snakkede om symbolske former og hvordan de budskaber, vi ville have frem, kunne formidles på mere indirekte men samtidig stærke måder. Det endte blandt andet med, at det brasilianske flag blev lavet af plastikstrimler på den måde, man ser det ved festudsmykningen til folkelige fester i Brasilien – hvor det dog ikke er flaget, man viser, bare noget i stærke farver – og hængt op, så det dækkede hele loftet. Pointen var, at flaget skulle være ment sådan lidt ironisk, for flertallet af brasilianere, den fattige majoritetsbefolkning som var den, hvis liv vi ville vise, havde i 1980'erne ikke rigtig noget forhold til nationen. Det er gradvist kommet med demokratiseringsprocessen, men den var knap nok begyndt i 1986. På det tidspunkt var store dele af den brasilianske befolkning, og den hvis liv, udstillingen ville koncentrere sig om, marginaliserede og blev netop ikke regnet for at være omfattede af nationen, sådan som den var repræsenteret i flaget.

Der var andre symbolske former i udstillingsproget. Vi ville have en slags skulptur af den ekstremt tørre jord i det nordøstlige Brasilien, hvor bønderne døde af sult i de år, og vi ville have den op på væggen, fordi det skulle være jordens karakter, dens tørhed, der skulle være den sanselige formidling og ikke sådan, at man skulle foregive at man her i Brede stod midt i Nordøstbrasiliens tørre landskab. Ligesom man i malerkunsten er gået fra naturalismen til modernismen, ville vi dekonstruere og vise på nogle måder, der formidlede sanselige indtryk, men i ikke-naturalistiske former. Nogle af os mente, vi godt kunne have givet den mere gas i den dekonstruktivistiske retning. Men så ville folk slet ikke forstå det og blive væk, sagde de på formidlingsafdelingen. Måske havde de ret.

De diskussioner, vi havde, peger mod et skisma, museerne stadig står over for i deres formidling, nemlig skismaet mellem det, der umiddelbart appellerer til folk på den ene side og det eksperimenterende på den anden. Skal man vise de besøgende noget, der taler ind i deres velkendte tankegang og passer ind i det allerede vedtagne, eller skal man – som kunsten gerne vil – provokere, rykke op, udfordre det selvfølgelig? Det er noget museerne stadig må forholde sig til og en balance, det er vigtigt at holde. For god formidling kan sagtens spille på det velkendte, men det går ikke, hvis man nøjes med det allerede vedtagne og kommer til at bekræfte stereotype forestillinger.

Brasil 86 blev, syntes vi da selv, en ret vellykket udstilling, men vi lærte også, at når det gælder formidling gennem det rumlige udstillingsprog, så må det ikke være for subtilt. Ironi – som med flaget der skulle være ironisk ved at fylde så meget i rummet – virker ikke. Det skal være mere enkelt og direkte. Folk syntes bare det med flaget var flot!

Skriftens formidlingskraft

I slutningen af 1980erne forlod jeg museumsverdenen. Det var med et vist vemod, for jeg blev ved med at være optaget af, hvordan man kan eksperimentere med formidling i udstillingsprog, og det er herligt at se, hvordan det nu bliver gjort af studerende og andre på Moesgård. Men for mig selv har det nu i mange år været sproget – i undervisning, men mest i skrift – der har været min foretrukne formidlingsform. Da jeg skrev resultatet af mit feltarbejde sammen i monografien Gudernes rum i 1990erne, havde jeg ambitioner om at skrive på en måde, der kunne formidle historien til et publikum uden for de snævre faggrænser, men uden at give køb på de grundlæggende akademiske præmisser. Det var på et tidspunkt, hvor man i antropologien stadig var optaget af 1980ernes tekstdebat. Den har så været forsvundet ud af billedet et stykke tid, men nu ser den ud til at være kommet igen i nye spændende former.

Der er eksperimenter i gang på universiteterne både i Århus og København. På et megaseminar for nylig talte man om etnografiske fiktioner, og der arbejdes videre med fremstillingen af etnografiske indsigter i litterære former. Hvordan formidler man alt det, der er indimellem, som ikke direkte indgår i en analyse eller er bærende for et argument, men som har fyldt ens tanker og sanser i mødet med felten? Følelser fra angst til forelskelser, vrede og længsler, hvad stiller man op med dem, kan og skal de formidles? Jeg tror enhver etnograf, der har været på feltarbejde, stiller sig det spørgsmål. Vil det kræve andre formidlingsformer end dem, vi er vant til? Hvad kan vi lære af skønlitteraturen i dén retning?

Også nye formidlingsgenrer er kommet på banen. Et nummer af Tidsskriftet

Antropologi havde for nylig temaet genre. Det var på baggrund af et andet megaseminar, og her blev der givet bud på fremtidens formidling i form af film og fotos, tegninger, multimedier og de sociale medier. Mine egne overvejelser om skriften som formidlingsform har jeg forsøgt at formulere i en artikel i lærebogen Antropologiske Projekter, som også understreger de muligheder, der viser sig i nye medier, fra lydpræsentationer i form af podcastens popularitet, som flere studerende har opdaget og udnytter, til eksperimenterende udstillingsformer og diverse dialogformer på de sociale medier. Der er sket en kommunikations- og formidlingsekspllosion, man ikke havde forestillet sig for et halvt århundrede siden, da den amerikanske antropolog Clifford Geertz skrev, at det, antropologer gør, er, at de skriver. Skrivningens mysterier blander sig med en ny genrediskussion.

Den humboldtske inspiration

For mig selv er det alligevel den skriftlige formidling, der har mit hjerte og den, jeg vil blive ved at øve mig i. Nu skal jeg passe på hvad jeg siger, for efter at jeg har forladt den faste position som forsker og underviser og er blevet emeritus, er det ikke godt at vide, hvor langt energien til nye eksperimenter rækker. Men jeg tør godt afsløre, at jeg for nylig har været vældig inspireret af at læse om Alexander von Humboldt, den tyske opdagelsesrejsende, som levede fra 1769 til 1859. Han var en blændende formidler, som blev læst i vide kredse og havde stor indflydelse på opfattelsen af naturen og ideer om naturbevaring. I dag har han fået en slags renæssance, blandt andet gennem den ligeledes fremragende formidler Andrea Wulffs bog Opfindelsen af naturen.

Humboldt var en formidler af format. Han skrev om sine ekspeditioner og videnskabelige arbejder på en måde, der gjorde ham kendt langt ud over faggrænserne. Da man fejrede 100-året for hans fødsel i 1869, skriver Andrea Wulff, var det med kæmpe festivitas. Han blev hyllet som en helt i Europa, Afrika, Australien og Syd- og Nordamerika. Man kaldte ham videnskabernes Shakespeare, og der var festfyrværkeri i flere byer, blandt andet i Alexandria. I New York var der parader og koncerter, og gaderne var pyntet med flag bag store billeder af Humboldt. Hans berømmelse overgik nationers, stod der på forsiden af New York Times. Sådant en berømmelse opnår man kun, hvis man ikke bare er en stor videnskabsmand, men også en stor formidler. Siden blev han så næsten glemt. Indtil nu, hvor han ser ud til at være blevet genopdaget.

I 1802 forsøgte Humboldt at bestige bjerget Chimborazo i Ecuador sammen med to andre. Det lykkedes dem ikke at komme helt op til toppen af det 6.268 meter høje sneklædte bjerg, som ligger tæt på ækvator, men hans beretning om deres forsøg er et fængslende drama. Nu er det tilfældigvis sådan, at mit eget allerførste forsøg på at gennemføre et feltarbejde fandt sted i et andinsk samfund et godt stykke oppe ad bjerget Chimborazo. Så jeg læste Humboldts beretning med ekstra stor interesse, og jeg benyttede lejligheden til at finde mine egne dagbøger frem fra dengang i 1973, da jeg var ung studerende, for at se, hvad jeg i grunden havde haft at sige om det bjerg.

Her er det nu, I må forstå, at mine ambitioner ikke er tossede nok til at sammenligne mig med Humboldt. Men det var en stor inspiration at læse både ham selv og Wulff, og det gav anledning til at overveje, om der kunne være noget af interesse

for yngre generationer at trække frem fra min egen generations erfaringer og den måde, vi har formidlet dem på. Jeg holdt foredrag på en del skoler efter min hjemkomst fra Ecuador dengang i halvfjerdsere. Om den begyndende politiske organisering blandt de indfødte folk, om højland og lavland og andinsk kultur. Det foregik med lysbilleder og i en stil, der ikke har nogen gang på jorden i dag. Men kunne man mon bruge sine ungdomserfaringer på en anden måde? Vi får se. I hvert fald har modtagelsen af denne fine pris gjort, at jeg tænkte, jeg så hellere måtte forsøge at formidle lidt mere. Så tak for den opfordring, jeg synes ligger i prisen!

Paradokset i det sande eventyr

Ligger "fiktionen i hjertet af videnskaben"? som Willerslev sagde i sidste års tale? Jeg lovede at komme tilbage til spørgsmålet, og det vil jeg gøre som afslutning. Måske skulle man formulere det på en anden måde. Meningen, som jeg læser den, er sådan set god nok, i den forstand at vi bruger begreber og abstraktioner i vores fag som antropologer, og det kan man jo godt kalde en slags fiktioner. Vi taler som antropologer og etnografer om meget, ingen nogensinde har set. For eksempel er det svært at beskrive, hvordan en social konstruktion ser ud, ligesom det er svært at udpege en 'kultur' ude i virkeligheden. Som fagfolk har vi at gøre med en masse abstrakte begreber, som er vældig nyttige, ja uundværlige. Men skal vi kalde dem fiktioner? Jeg tror det ikke.

Efter min mening skal man passe på i disse tider, for man kan nemt blive misforstået. Hvis man taler for meget om fiktioner, risikerer man at blive suget ind – ikke

mindst med sin socialkonstruktivisme og sine poststrukturalistiske indsigter – i den postfaktuelle tidsalder, som man jo af og til hører, at vi lever i. Det håber jeg nu ikke, vi virkelig gør, for man kan også kalde det for løgnens tidsalder, og løgn og sandhed er virkelig ikke det samme. Er der noget, der er vigtigt i vor tid, så er det at kunne kende forskel. I videnskaben ved vi, at sandheder er foreløbige og i princippet altid til diskussion. Men det er ikke det samme som at alt er lige gyldigt. Af disse grunde vil jeg foretrække, at vi reserverer begrebet fiktion til noget, nogen har fundet på ud af deres frie fantasi. Skrøner og eventyr, løgn og latin, alt det, der ikke kræver efterprøvelse, metodisk gennemskuelighed og anden etik end underholdningens.

Vor tids udfordring bliver tværtimod at modarbejde det postfaktuelle. Herunder de misforståelser der kan opstå ved erkendelsen af, at noget er sociale konstruktioner. Det betyder jo nemlig på ingen måde, at man ikke anerkender virkeligheden og realiteternes verden. Der er, som blandt andre Bruno Latour har sagt det, ikke tale om et enten-eller, men et både-og. Køn er for eksempel, som Judith Butler har sagt det, performativt, men det betyder ikke, at det ikke også er virkeligt.

Disse indsigter taler ind i en længere videnskabsteoretisk historie, som ikke kan

klares på få linjer. Mine egne formidlingsbestræbelser har også vist sig i mine forsøg på at omsætte svære tanker og antropologisk-filosofiske indsigter til noget tilgængeligt i lærebogsform, blandt andet i bogen Sandhed og genre og som faglig formidling ud over faggrænserne i bogen Ting i nære og fjerne verdener.

Sikkert er det, at man i tidens og fremtidens formidling må tænke i både og. Den grundlæggende erkendelse af, at en stor del af det, vi tænker og ved om virkeligheden kan formuleres i noget, vi kalder sociale konstruktioner, må hele tiden være til stede, men det har ikke noget at gøre med løgnens fiktioner. Og det må ikke være sådan, at det fratager os forpligtelsen til at holde os til det virkelighedstro, ja til sandheden i det, vi fremstiller.

At formidlingsformer kan behandle virkeligheden på mange opfindsomme måder er samtidig en opløftende kendsgerning, som må udnyttes i alle retninger og mange genrer, fra rummets og tingenes formidlingskraft til multimedierne og det gammeldags skriftsprog. Eventyrets og fantasiens fiktioner kan sagtens inspirere os i vores formidlingsformer, men som etnografiske og antropologiske fagpersoner må vi ikke slippe bestræbelserne på at formidle det sande og det virkelige, også når det ikke passer ind i allerede kendte kasser.

Inger Sjørsløv er lektor emerita ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet. Hun fik sin magistergrad (mag.scient.) i 1979 fra samme institut, og i de seneste 41 år har hun først arbejdet nogle år som museumsinspektør ved Etnografisk Samling på Nationalmuseet, siden som selvstændig konsulent og i NGO-verdenen, og fra 1998 med forskning og undervisning som lektor på Institut for Antropologi ved Københavns Universitet. Inger Sjørsløv har udført talrige feltarbejder i Brasilien med fokus på ritualer og performance, og hun har interesseret sig bredt for materialitet og socialitet samt politisk kultur. Hun har udgivet bøger og artikler om alle disse emner, samt om videnskabsteori og filosofi i antropologien. Igennem hele sin karriere har Sjørsløv beskæftiget sig med, hvordan man formidler og kommunikerer antropologisk faglighed og indsigter til et bredt publikum, først i udstillingsform siden mest i tale og skrift. Dette er også grunden til, at hun i 2019 modtog Dansk Etnografisk Forenings formidlingspris.